

UDK 821.163.41.09-31 Ivanović I.

Primljeno: 01. 11. 2019.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Birsena Džanković

CRVENI NARATOR: NARATOLOŠKA ANALIZA ROMANA CRVENI KRALJ IVANA IVANOVIĆA

Crveni kralj je roman lika, ispričovijedan u prvom licu. Zoran Jugović, junak romana, je ključni element u narativnom svijetu i narativnoj konstrukciji romana. Kakav je Zoran Jugović kao junak, a kakav kao narator, kao fokalizator proučićemo i predočiti ovim radom. Cilj je utvrditi poziciju i odnos naratora i fokalizatora prema priči i njenoj sadržini, odrediti njihovu tipološku pripadnost i osobenosti, razotkriti i protumačiti razloge takve organizacije narativnog svijeta romana, oslanjajući se na klasične naratološke teorije Shlomith Rimmon-Kenan, Mike Bal i Gérarda Genettea.

Ključne reči: pripovijedanje; narator; narativna instanca; narativni nivoi; fokalizacija; fokalizator; Crveni kralj; Ivan Ivanović

UVOD

Svako književno djelo može se posmatrati kao novonastali, neponovljivi, drugačiji svijet, sačinjen od jezika. Stvarni, realni svijet i svijet književnih djela možemo posmatrati kao mikrokosmos(e) unutar beskonačnog makrokosmosa, prostora koji se konstantno, ljudskom oku nesagledivo i nesamjerljivo, širi. Jezik se može uzeti kao poveznica tih svjetova, njihovih činilaca, on i jeste njihov jedini realni i istinski zajednički element, stvarnosan i konkretan, opipljiv, ma koliko to apsurdno zvučalo. Sa druge strane, koliko god svijet određenog djela sličio stvarnom svijetu, ili podsjećao na određene istorijske fakte, ne smije se zanemariti da je taj mikrosvijet

ipak samo plod nečije mašte, da je izgrađen na osnovu nečije kreativnosti, sposobnosti da imaginira i reprodukuje ono što se zbiva duboko unutar jednog bića koje ima potrebu da svoj umjetnički poriv oblikuje koristeći se sredstvima datim svakom čovjeku na bespogovorno raspolaganje – jezikom, pripovijedanjem, pričanjem. Uzevši u obzir odnos čitalaca prema književno-umjetničkim ostvarenjima neminovno dolazimo do zaključka da, ma koliko odricali istinitost književnosti, pitanje njene povezanosti sa stvarnošću nikada neće prestati biti aktuelno pitanje, uvijek će biti onih koji će tražiti istine u fikciji, realno u nerealnom, i shodno "istinitosti" djela o njemu donositi sud.

U djelu *Diskurs istorije* Rolan Bart osporava bilo kakvu povezanost onoga što je označeno tekstem i onoga što se smatra istinskim dijelom bilo kog trenutka ili perioda ljudske stvarnosti. Tekst sam po sebi postoji i opstaje. Njegovi znaci dio su njegove strukture, njegovog svijeta i "njegove stvarnosti". Sve što je izvan njega ne pripada mu i ne dotiče ga, ne povezuje se sa njim niti je potrebno činiti bilo kakav napor da bi se tako nešto postiglo, jer, „istorijski diskurs ne prati stvarno, on ga samo označava, neprestano ponavljajući ‘dogodilo se’“ (Bart 2005: 43), a (...) ta sertacija nikada neće moći da bude bilo šta drugo do označeno naličje cjelokupnog istorijskog pripovijedanja (Kvas 2011: 197). Svako književno djelo je svijet za sebe, ono što je u njemu sadržano tiče se isključivo tog svijeta, tih junaka, tih ideologija, vjerovanja, tradicija, historija. Stvarnost i trenutak u kojem je određeno djelo nastalo jesu izvan njega samog. Empirijska stvarnost oblikovana i strukturirana drugačijim sistemom i znacima kao takva opstaje van svijeta književnog djela konstruisanog pomoću znakova jezičkog sistema. „Zatvorena u barijere jezika, književnost postaje sredstvo u osnovi nihilističke ideologije, sredstvo negacije humanističkog nasleđa, istorijskog konteksta i ukupne duhovne i književne tradicije, a za istinu književnosti proglašava se novootkrivena istina da istine nema“ (Kvas 2011: 199). Ilustrativni su u tom pogledu stavovi Jacquesa Derride koji osporava realije ljudskog bivstvovanja u kategorijama istine. Za njega je tekst taj koji postoji, izvan teksta istina ne postoji i tražiti je u stvarnosnom svijetu čini se uzaludnim. „Deridina argumentacija u potpunosti počiva na njegovim principima koji se tiču nepostojanja referentnog spoljašnjeg sveta. Ako prihvatimo te principe, kao i mišljenja o nemogućnosti postojanja bilo kojeg drugog sistema označavanja osim onog koji postoji u jeziku, odnosno pismu, onda je lako prihvatiti Deridinu tvrdnju da ne postoji ništa izvan jezika. On, zapravo, tvrdi da tekst ne poseduje značenje sam po sebi, već da samo nove označiteljske strukture, to jest interpretacije, tekstu mogu da pripisu značenje“ (Kvas 2011: 197).

Kako uspostaviti i održati nepremostivim taj jaz između dvije spomenute realnosti? Postoji li način pomoću kog bi se potcrtala jasna granica između govora junaka i govora autora, a da to ne zahtijeva autorov javni izriječ odricanja ili poricanja onoga što je napisao? Kome zapravo pripada priča? Ko to priča? Kome? I kako? Sva navedena pitanja, i još mnogo izostavljenih, već decenijama predmet su naratoloških proučavanja. Autor je *mrtav* odavno, a njegova *povezanost* sa svijetom njegovih djela nije nužno *istinita*. Svijet junaka je njihov svijet, autor je tu da ih oživi svojim djelom, pripovijedanjem ili pjevanjem, do njih dopire samo svojim jezikom i kasnijim učitavanjima, kao i svaki drugi čitalac. Dok junaci do svijeta autora ne mogu doprijeti, autor do njih može svojim svjetotvornim jezičkim i pripovijednim umijećem.

CRVENI KRALJ

Roman *Crveni kralj* Ivana Ivanovića (1936) prvi put se pojavio 1972. godine, baš te godine kada je predsjednik tadašnje SFRJ svoju kosu ofarbao u crveno. Po navodima iz dnevnog lista *Politika*, engleski štampani mediji su Josipa Broza prozvali Crvenim kraljem, što zbog crvene kose, što, možemo pretpostaviti, zbog načina vladavine i uspostavljenog sistema u tom periodu. Bila je to gotovo nevjerovatna koincidencija sa momentom koji nalazimo u romanu *Crveni kralj*.

Engleska štampa me je nazvala crvenim kingom! A jedan list je pisao da odavno u Engleskoj nije igrao neko tako dobro kao crvenokosi đavo iz Jugoslavije! (Ivanović 1984: 64)

– kazuje Zoran Jugović u pripovijesti o sebi, kralju fudbala u Kurvingradu, gdje je po prvi put i dobio nadimak Kralj, kralj jugoslovenskog fudbala, Crveni kralj u Jugoslaviji i šire, Red king u Americi, ili, kako sam kaže, *Ameriki*. I ovo nije jedina koincidencija romana sa određenim stvarnosnim momentima.

Zbog ovog djela autor je bio osuđivan, sankcionisan na različite načine, proglašen nacionalnim i državnim mrziteljem. Autora nisu odvajali od samog djela, od onoga što je u njemu napisano, što je njime rečeno. Stavove junaka pripisali su samom autoru, te je autor morao odgovarati za ono što je izgovorila ili ispričala jedna fiktivna figura, koja je imenovana, zatim i karakterno, moralno, fizički – jezikom, kao osnovnom materijom, oblikovana. Kako može pisac odgovarati za riječi njegovog lika, za riječi koje sam nije izgovorio, već su plod mašte i novonastalog svijeta, koji

je iziskivao takve sadržaje zarad svoje cjelovitosti i vjerodostojnosti, svojevremeno se pitao i Borislav Pekić u pismu koje se bavilo sudbinom i dešavanjima koja će obilježiti život Ivana Ivanovića.

Preko lista „Politika“ obavešten sam da je književnik Ivan Ivanović osuđen na dve godine zatvora zbog krivičnih prestupa, koje je, prema mišljenju Okružnog suda u Prokuplju, počinio njegov literarni junak. (Pekić 1974: 2)

Uzimajući u obzir trenutni odnos prema ovom romanu taj problem kao da je i danas na svoj način aktuelan. Kad je riječ o (u)čita(va)nju *Crvenog kralja*, ne možemo ne primijetiti da ono izostaje, bez obzira na pozitivne reakcije književne kritike iz perioda prvog objavljivanja. Stvarnost je ta koja uzima danak književnim djelima zatrpavajući ih u mračne dubine zaborava. Naša zapažanja mogu se unekoliko povezati sa primarnim ciljem ovog rada da istraži narativni svijet unutrašnjeg pripovjedača romana *Crveni kralj*, posmatrajući ga neovisno od autora, kao nezavisnu i autonomnu književnu konstrukciju. Pitanja na koja ćemo pokušati odgovoriti mogu se postaviti na sljedeći način: ko priča priču i kome?, u kakvim uslovima se priča pripovijeda, na koji način, kakvim jezikom, sa kakvim emotivnim odnosom i pogledom na svijet i na ljude?, kako sve to onaj koji priča doživljava, sagledava, i kako na kraju oblikuje te prenosi dalje? do onoga koji "sluša"? Bavićemo se "realnošću" Zorana Jugovića, njegovim „odrastanjem“ i profilisanjem ličnosti, oblikovanjem karaktera i pripovijedne figure i tako utvrditi *istinitost* ispričavanog. Elementi empirijske stvarnosti neminovno su zastupljeni u narativnom svijetu djela, ali, dok su dio njega, oni ne predstavljaju ništa drugo do konstrukt koji sudjeluje u stvaranju još jednog od narativnih svjetova.

KO PRIČA?

Crveni kralj jeste samo još jedna u nizu pripovijesti u čijem je središtu priča o fudbalu. Roman je podijeljen u pedeset cjelina a njihova jedina oznaka jeste broj. Ispričavan jedan je u prvom licu jednine sa određene vremenske distance, a događaji se dotiču različitih životnih dobi i perioda junaka Zorana Jugovića. Radnje se odvijaju na dva kontinenta a povezuje ih ista "groznica", fudbal ili soker, i sudbina jednog junaka, čiji se životni put proteže od siročeta prepuštenog nemilosti svijeta u kome je zadešen, preko uspješnog sportiste krunisanog nadimkom Red King, Crveni kralj, do neurotične zvijezde koja živi u *progonstvu* na drugom kontinentu, gdje se ono što je odredilo njegov život (fudbal) tretira na jedan nezavidan način.

Svaki događaj, ma u kom vremenu ili na kom se prostoru odigravao, usko je povezan sa glavnim junakom priče, blisko se dotiče njegovog života i sudbine. Priča o Crvenom kralju ispriповijedana je iz njegovog ugla, kao protagoniste priče i kao posmatrača većeg dijela događaja. Iako je pripovijedna situacija naizgled sasvim pojednostavljena, a pripovjedač itekako vidljiv i nametljiv, kao narativna instanca on je zapravo znatno složen. Zoran Jugović je taj koji pripovijeda priču, koji upravlja njenim koncima:

Sada sam u Americi. U gradu Oklendu, Federal Stejt Kalifornija, Junajted Stejts of Amerika. Igram fudbal, šta bih drugo. Znam da bi neki u Jugoslaviji voleli da čuvam ovce, ali moram da ih razočaram. Igram za Kalifornija klipers iz Oklenda. Igram centra, kao i drugde, neću da se puvam, ali najbolji sam napadač cele profi Jenki lige. A Jenki profi liga ima trideset šest timova i u njoj igra preko trista stranaca! Najveća liga na svetu, naravna stvar. (Ivanović 1984: 7) Znam da sam manje dao nego što sam obećavao. Kao i Šeki, kao i Miloš Milutinović, kao i Zoran Miladinović... Tako se namestila lopta! Neću da se puvam da mi je fudbal doneo fini život. Naporotiv, živeo sam surovo! A ja sam to sam što sam. Nemam nameru da se friziram da bih mirisao fino. Rekao sam šta sam video, šta sam doživio. A da li sam umeo da vidim, jebem li mu mater? (Ivanović 1984: 167-168)

Narator je vezan za lik, pripovjedno "ja" identično je liku iz priče. Budući da je naratorovo "JA" u velikoj mjeri okarakterisano, mentalno, moralno, fizički oblikovano, često je na istom nivou sa ostalim likovima, rijetko svjedok, ili samo puki posmatrač – njegovo pripovijedanje je dramatisovano pripovijedanje, a sam pripovjedač jeste dramatisovani pripovjedač (Prins 2011: 41). Pripovijedanje započinje u Americi, vremenski i prostorno je udaljen od događaja koji su mu obilježili život, uticali na sudbinske puteve. Pripovijeda o njima prisjećajući ih se, ispovijedajući ono što mu se zbililo a ostavilo je dubok ožiljak. Otkrivamo da iza svega stoji jedna nesretna, duboko povrijeđena osoba, koja jedinu satisfakciju pronalazi u novcu i stjecanju materijalnih dobara. Sreću mu ne pričinjava ni postizanje rezultata na fudbalskom terenu.

Takav sam i kad pobeđujemo. Nabijem gol, mangupi me grle i ljube, a ja ništa čak ne umem u tom trenutku ni ruke da dignem, što rade čak igrači školskih timova. (...) Ja osećam zadovoljstvo samo kada na blagajni primam zelembaće! (...) Ja mu kažem da je meni zanat da nabijam golove. I zato se ne radujem, niti se uzbuđujem. A posle utakmice povraćam. (Ivanović 1984: 32)

Priča je sklopljena od ulomaka koji daju jednu širu sliku života Zorana Jugovića. Pripovjedni svijet čine fragmenti života u Americi i onog koji se proživio u Jugoslaviji. Period koji obuhvata vrijeme boravka u Jugoslaviji ispričovijedan je retrospektivno i njegova funkcija jeste da se predoči razlog odlaska u Ameriku i nastavak fudbalske karijere na kontinentu gdje je taj sport marginalan. To umnogome utiče na psihu junaka, što se odražava i na njega kao naratora, njegovu priču i način kazivanja. Svaki vid odbacivanja u naratoru-liku budi negativne osjećaje, reakcije su kontraefektivne, a u iskazu dominiraju derogativne i kontradiktorne izjave, prožete komentarima koji u velikoj mjeri i vrlo upečatljivo oslikavaju njegov psihološki status.

Svaku narativnu cjelinu čini nekoliko narativnih nivoa. Slojevitost narativnog svijeta *Crvenog kralja* povezana je s činjenicom da pripovjedač jeste dio tog svijeta, ali se u trenutku pripovijedanja nalazi izvan samih događaja. U širokom luku je zaobiđen klasičan način strukturnog organizovanja priče, čiji bi se nivoi mogli protezati od spoljašnjeg ka unutrašnjem, ili od unutrašnjeg ka spoljašnjem. Pripovjedni nivo konstantno varira, promjenljiv je, jer je sam pripovjedač stalno u pokretu, u stalnom izmještanju. Shodno poziciji i učešću u priči i njenom razvoju pripovjedač je čas unutrašnji čas spoljašnji. U pojedinim momentima narator prilazi priči sa ekstradijegetičkog nivoa, jer se u momentu pripovijedanja nalazi izvan samih zbivanja, dok su određene dionice ispričovijedane sa intradijegetičkog nivoa. Uzevši u obzir momenat kada pripovijedanje započinje, „Sada sam u Americi...“, primarna priča pripada homodijegetičkom pripovjedaču, ali unutar nje nalazimo segmente u kojima je narator od sekundarnog značaja, da bi se i iz njih izrodila poveznica koja ih vraća na primarni nivo pripovijesti.

U *Crvenom kralju* nedvojbeno se susrećemo sa potpuno vidljivim, nametljivim, familijarnim pripovjedačem. On je taj koji vodi riječ, „ironičan, iskren, familijaran, vlastitim glasom komentariše predočene situacije, događaje, samo predočavanje ili njegov kontekst; pripovjedač koji počiva na komentatorskim ekskursima ili upadicama i njima je okarakterisan“ (Prins 2011: 113). Primijetno je da se narator povremeno poigrava narativnim nivoima potirući granice između ‘stvarnosti’ i fikcije, pa se i u ovom slučaju pokazuje kako zapravo ne postoji nikakva realnost nezavisna od pripovijedanja. U krajnjem to vrijedi i za hipodijegezu čija osnovna funkcija u ovom romanu jeste eksplikativna – „hipodijegetički nivo objašnjava dijegetički nivo, odgovarajući na pitanja kao što je: ‘Koji su događaji doveli do sadašnje situacije?’“ (Rimon-Kenan 2007: 117). S tim u vezi od primarnog značaja je priča koja je pripovijedana, a ne sam čin pripovijedanja. Dakle, šta je dovelo do toga da Zoran

Jugović svoju fudbalsku karijeru nastavi na tlu Amerike, gdje fudbal ne može da zaživi.

Oko tog finala Kepa se raspukla dinja između mene i Krste Popadića, predsednika Krila Jugoslavije. Tikva između nas dvojice je pukla znatno ranije. Imali smo jedan lični sudar, bez veze s fudbalom. Za to me boli đoka! Ni prvi ni poslednji sudar u mom životu. Na mom putu su uvek stajale tikve a ova dinja se raspukla oko premije za finale Kepa.

Pre utakmice u Parizu, Popadić nam je obećao premiju od milion dinara da uđemo u finale.

«Momci», kaže Krsta, a drhti kao da on igra, «ako pobedite, imate milion!»

«Pazi, gazdo», kažem ja, «držaćemo te za reč». (Ivanović 1984: 65)

«Pa, Kinge», kaže gazda, a obrve mu se sastavile, «nisam znao da si toliko đubre!»

I tako, počne. Još uvek sam mogao da se izvučem i da ugasim vatru. Ali meni više priliči da dolivam ulje! Ja vatrogasac nikad nisam bio. Uvek sam išao do kraja, pa šta bude.

«Ma nemoj», kažem. «Dve godine su ti bile potrebne da to shvatiš. A ja sam za tebe to znao odmah, čim sam te video!»

«Slušaj, Kinge», veli gazda, «znaš ti na šta ja mislim. Čerku nisi smeo da mi dirneš!» (Ivanović 1984: 75)

Narator-lik, kako vidimo, umnogome organizuje svoju priču koristeći se dijaloškim formama, a na momente ustupa riječ i svoj glas posuđuje drugim likovima koje uvodi u priču. Njegovo prisustvo ipak je sve vrijeme tokom razvoja narativa očito. Kao lik u pripovijesti koju pripovijeda on je i drugostepeni ili intradijegetički pripovjedač. „Intradijegetički pripovedači, posebno kada su i homodijegetički uglavnom su više nepouzđani, (...) budući da su istovremeno i likovi u fikcionalnom svetu. Kao takvi oni imaju samo ograničeno znanje, lično su umešani, i imaju problematične sisteme vrednosti, čime izazivaju sumnju u svoju pouzđanost“ (Rimon-Kenan 2007: 131-132).

Nedavno sam učestvovao u demonstracijama za prava Crnaca. Moji drugari Crnci iz ekipe i ja, jedini od belaca, izišli smo na teren sa crnim florom oko ruke! Pre toga sam gledao na televiziji velike demonstracije u Njujorku. Pola Amerike je bilo na nogama. Studenti, Crnci, profesori. Išli su Petom avenijom u Njujorku do palate Ujedinjenih nacija. Okolo policajci, naoružani do zuba, na konjima. Spremili cisterne sa suzavcem i čekaju. A demonstranti prolaze

pored njih i ne jebavaju ih za crvljivu šljivu. A napred idu sve sami veliki ljudi Amerike. Među njima i čuveni glumac Marlon Brando. Uvek je bio moj idol. Iako sam bio na drugoj obali, moje srce je bilo u Njujorku! Zato sam vezao crni flor oko ruke! Ovde sam ja crven! (Ivanović 1984: 56)

Pripovijedna instanca *Crvenog kralja* konstantno i vrlo eksplicitno ukazuje na sebe kao naratora, „vlasnika“ riječi ove priče. Stalno je primjetna težnja da se ostavi svjedočanstvo o sebi, životu ispunjenom svijetlim i pozitivnim momentima, kao i krajnje tamnim i negativnim slikama. Međutim, to pamćenje je vrlo upitno, njegova vjerodostojnost i ispravnost su diskutabilni, na šta ne utiče samo "ograničen" vidik i (ne)posjedovanje informacija o ispriповijedanom nego i „(...) njegova lična upletenost u događaje i problematičnost njegovog sistema vrednosti“ (Rimon-Kenan 2007: 127).

Ja ne umem da se radujem, niti da tugujem. Izgubimo utakmicu, mangupi plaču u svlačionici, ja ništa. (...) ja osećam zadovoljstvo samo kad na blagajni primim zelembaće! (...) Ja mu kažem da je meni zanat da nabijam golove. I zato se ne radujem, niti se uzbuđujem. A posle utakmice povraćam. (...) Izgleda da od tog povraćanja nema leka. Još su me u Jugoslaviji vodili raznim lekarima i svi su rekli da to nije ništa. Nije nikakva bolest. Mala neuroza, šta li. U Americi mi se ta neuroza povećala. Doktor Leka me je vodio kod nekog čuvenog specijaliste u Pitsburg, Federal Stejt Pensilvanija. Ime mu je doktor Uels. E taj doktor Uels mi je rekao da sam neurotična ličnost. Kaže da se tu ništa ne može, da je u Americi devedeset posto takvih. Kaže da treba da promenim način života. (...) Kazao je da sam ja momak pun zdravlja, ali da sma duboko zabrinut. (...) Kako da ne budem zabrinut kad predosećam da mi je kraj blizu? (Ivanović 1984: 32-33)

Crveni kralj sve vrijeme nosi osobenosti pripovjedača čije je znanje ograničeno i čije su perceptivne sposobnosti sužene. Premda učešće pripovjedača može biti različito, kada je u pitanju tip pripovjedača kakav susrećemo u *Crvenom kralju*, ono je u pravilu visokog stepena. S obzirom na takav status neminovna je jaka emotivno-psihološka veza sa samim ishodima dešavanja, te će njegov sud, prenošenje momenata koji prikaz događaja čine cjelovitim, njihova vjerodostojnost – biti upitni.

Ne pamtim toliko dobro što mi se desilo, ali zlo ne zaboravljam. I danas kad god povraćam, vidim Ristovićeve brkove! Nešto se mislim, možda ne bih ni povraćao da nije bilo tog Ristovića. Ali to je šta je. Ne mogu da menjam događaje. (Ivanović 1984: 40)

Otuda i stalno pripovjedačevo insistiranje da je priča koja se nalazi pred našim očima neporeciva istina. Izjave naratora-lika, njegova sjećanja i prisjećanja ispunjena su zakletvama, čija je mjerodavnost više nego sporna i koje odaju i duhovnu nezrelost junaka.

Ovo liči na puvanje, ali ja znam da je tako, života mi! (Ivanović 1984: 17)

Mene su našli kao najpogodniju ličnost! Života mi! Jer ... (Ivanović 1984: 21)

Sve sam to ja platio, 'leba mi! Mene... (Ivanović 1984: 21)

Ali ja nisam hteo da lažem. Ja sam uvek bio otvoren i govorio sam sve.
(Ivanović 1984: 25)

Jugovićevo pripovijedanje obuhvata i prati različite periode njegova života. Budući da je uglavnom i fokalizator ispriповijedanih događaja, njihovo "posmatranje" se često ne podudara sa vremenom pripovedanja, tako da su percepcija, razumijevanje situacije, njeno "tumačenje" i prihvatanje, pa na koncu i samo pripovijedanje, sud i komentar krajnje nepouzdati. Uzevši u obzir i to da je sam pripovjedač uveliko uključen u gotovo svaki ispriповijedani događaj, da se svaka odigrana radnja tiče i dotiče njega, neizostavan je emotivni tonus pripovijedanja. Nekada se osjećanja otvoreno iznose, a nekada je primjetno njihovo prikrivanje, koje se može razumjeti kao vid odbrambenog mehanizma.

Ja sam imao svoj fudbal na vašarištu i odbijanku u gimnaziji, i bilo me je baš briga što mi je ćalac u zatvoru kao bivši četnik. Šta mene boli kita što je on brljao za vreme rata? Ja ga nisam poslao tamo. (Ivanović 1984: 34)

U životu me niko nikada nije tako žestoko ujeo kao i opekao kao major Ristović. Nisam umeo ništa da kažem, bio sam potpuno paralisan. Nikad nisam bio tako nemoćan, ni kad mi je umrla majka. Posle sam dugo plakao. Poslednji put u životu. Tako su me svinjski dočekali na početku karijere, niskim udarcem, ispod pupka, u muda. Dugo do tog udarca nisam mogao da se povratim. Tad sam prvi put povraćao. (Ivanović 1984: 39)

O problematičnom sistemu vrijednosti kao pokazatelju nepouzadnosti pripovjedača svejdoče mnogi momenti o kojima narator-lik pripovijeda.

I mene su uvek dirali gde me najviše boli, pa sam preživio! I što ja drugog da žalim i štedim? A volim da se zezam. Ja se zezam sa svačim: sa fudbalom, sa sobom, sa životom. Što se, onda, ne bih zezao sa drugima? (Ivanović 1984: 76)

Posljedica nestabilnog i vidljivo emotivnog odnosa naratora-lika prema zbivanjima i ljudima je to da on nerijetko sebe samog derogira dajući oprečne izjave i razotkrivajući svoje slabe strane.

To četništvo je moja rak rana. (Ivanović 1984: 31)

I bilo me je baš briga što mi je ćalac u zatvoru kao bivši četnik. Šta mene boli kita što je on brljao za vreme rata? (Ivanović 1984: 34)

Odsustvo konkretnog i jasno definisanog stava o određenim pitanjima, oportuno prihvatanje onoga što mu u datom trenutku odgovara, negiranje i odricanje svega što mu može nauditi, umanjivanje važnosti događaja koji su mu obilježili život... sve to jasno upućuje na njegovu nepouzdanost kao naratora. U jednom momentu on dovodi u pitanje i svoje sjećanje, pa samim tim i priču:

A ja sam to sam što sam. Nemam nameru da se friziram da bih mirisao fino. Rekao sam šta sam video, šta sam doživio. A da li sam umeo da vidim, jebem li mu mater? (Ivanović 1984: 167-168)

KO POSMATRA?

Ispovijest Crvenog kralja započinje rečenicom: „Sad sam u Americi.“ (Ivanović 1984: 7) Suočavamo se sa sadašnjim trenutkom. U "sada" smješteni su događaji koji se odvijaju u Americi, a o događajima u Jugoslaviji priča retrospektivno. Vrijeme pričanja često se razlikuje od vremena odvijanja događaja, kako onih u Jugoslaviji, tako i onih u Americi. U odnosu na vrijeme događaja, vrijeme pripovijedanja i fokalizovanja, mijenja se starosna dob naratora i fokalizatora, pa samim time dolazi do razmimiolaženja u godinama, perceptivnim sposobnostima i mogućnostima naratora-lika i fokalizatora-lika. Već smo ukazali na slojevitost pripovjedne instance ovoga romana. Pored toga što je u njoj sadržana figura pripovjedača ona uključuje i fokalizatora. Idenitet naratora i fokalizatora se podudara. Za razliku od naratora, koji upravlja riječju, pripovijedanjem, za fokalizatora možemo reći da u nešto manjoj mjeri determiniše identitet lika.

Da mi je ćalac za vreme rata bio četnik, rekli su mi u Kurvingradu krajem pedeset šeste godine. Mora da sam to znao i ranije, mada je moje sećanje dosta belo. Sad mi nije jasno čega se sećam, a šta su mi rekli. (...) Kao kroz maglu pamtim da su me vodili u nekakvu tvrđavu da vidim nekog čoveka, za koga su mi rekli da mi je to otac. Majka je mnogo plakala, a tetka i bata Srba su

pokušavali da je smire. Ja sam gledao tog nepoznatog čoveka i bilo mi je hladno. Jedva sam čekao da se sve to svrši pa da idemo kući. Onda su milicionari odveli tog čoveka, i to je bilo sve. (Ivanović 1984: 33)

Zapamtio sam, međutim, sasvim dobro kad mi je umrla majka. Još nisam bio pošao u školu. Lepo i sad vidim kako idemo kroz Kurvingrad iza kola na kojima je kovčeg sa mojom mrtvom majkom. Iza nas idu tetka i teča, a pozadi njih još nekoliko žena. (Ivanović 1984: 34)

„Fokalizacija i pripovedanje razlikuju se i u slučaju retrospektivnih pripovesti u prvom licu“ (Rimon-Kenan 2007: 95) – retrospektivno pripovijedanje dovodi do izmjene fokalizatora, dob onog ko fokalizira razlikuju se od dobi onog ko pripovijeda. Kada je vizura u pitanju, fokalizovanje se razlikuje jer je fokalizator-lik u pojedinim momentima dijete, i kao dijete posmatra svijet, zatim je i mladić, tinejdžer i odrasla ličnost.

Jednog jutra neko legao na zvono mog stana. Mislim se da li da otvorim, možda je opet ona stoka Dušan Božić. (...) Pred vratima teča Sibin, legao na zvono kao june, pa ne ume da se pomeri. S njim neki sitan čovek, poguren, neugledan. Odnekud mi poznat, kao da sam ga negde već video. (...) Gledam meni tog stranog čoveka, pa počnem da se kiliberim. Je li moguće da je taj čovečuljak bio strašni četnik zbog kog ja i danas imam neprilika? (...) Zato je moje detinjstvo, i moje braće, bilo jebeno. (Ivanović 1984: 50)

Kada je riječ o stepenu dosljednosti fokalizatora u *Crvenom kralju* imamo situaciju sa promjenljivim fokalizacijama, bilo da je riječ o odnosu prema priči ili o odnosu prema fokalizovanom objektu. Promjena se, kako smo istakli, prvenstveno tiče dobi fokalizatora. Tipovi fokalizacije u odnosu na priču mogu biti spoljašnji i unutrašnji. „Fokus unutrašnje fokalizacije nalazi se unutar predstavljenih događaja. Ovaj tip uglavnom se javlja u obliku lika-fokalizatora“ (Rimon-Kenan 2007: 96) – što je slučaj sa *Crvenim kraljem*. Pozicija fokalizatora u odnosu na priču mahom je unutrašnja, fokalizator se nalazi unutar predstavljenih događaja i uglavnom aktivno sudjeluje u njima, dok objekat fokalizacije može biti viđen bilo spolja, bilo iznutra. Nekada fokalizator-lik predstavlja samo spoljašnje osobine objekta (osobe ili stvari), nekada spoljašnji fokalizator (pripovjedač-fokalizator) predstavlja fokalizovani predmet iznutra, prodirući u njegova osećanja i misli (Rimon-Kenan 2007: 98).

Kiliberim se kao lud! Ne znam šta mi je, ne mogu nikako da se zaustavim. Ne da se time puvam što sam uspeo, života mi. Nego mi smešno što ljudi rade

koješta. Smejao sam se sve do Banje. A Branka me posmatrala kroz indigo, ćutala, bila sentiš. Pomalo mi je bilo i žao, i nje i burazera. Ali šta im ja mogu? Uхватili su se za suhu granu, eto to je. Tako im se namestila lopta! (Ivanović 1984: 120)

„Unutrašnji fokalizator može opažati objekt iznutra, naročito kada je on sam i fokalizator i objekt fokalizacije“ (Rimon-Kenan 2007: 98-99).

A za sve je to kriva Banja. Ne mogu ja da podnesem banjsku tišinu. Smeta meni i ona rečica u Vrnjačkoj Banji, i oni mostići, i ona voda sa ukusom pokvarenih jaja, i parkovi i sve. Sve me to čini neotpornim, nežnim, mekim, ranjivim. Postajem kao puž, kao kornjača bez oklopa. Moji su mišići stalno napeti i kad se opuste dobiju zapaljenje. Samo takvom je moglo da mi se desi da se zacopam tako blesavo u jednu Branku. Šta vredi što sam izbegao komplikovane zamke beogradskih damica kad sam upao u prostu kljusu jedne seljanke iz Gornjeg Milanovca! A ta ljubav, šta li, za samo jedan dan me je popuno razorila. (Ivanović 1984: 122)

Budući da je riječ o unutrašnjoj vizuri fokalizator ima ograničen pogled. Čitalac sve vrijeme posmatra očima fokalizatora-lika, vidi ono što fokalizator-lik vidi. Svaka načinjena promjena koja se tiče vizure povezana je sa likom-fokalizatorom, a čitalac prati svaki pokret. Pogledom ograničenim na pogled fokalizatora prostor upoznajemo onoliko koliko nam to fokalizator-lik omogućava. Njegovi limiti ne tiču se samo prostora i pogleda, već i vremena – on je ograničen na "sadašnjost" likova, odnosno vrijeme koje je dato samim narativom. Kognitivna komponenta fokalizatora-lika je znatno sužena, saznanja o svijetu u kome obitava svedena su na njegove perceptivne sposobnosti.

Kada je riječ o emocionalnoj komponenti i kod fokalizovanja imamo gotovo identičnu situaciju kao i kod pripovjedača. Pogled/vizura unutar samog svijeta fokalizatora tumači se kao subjektivna, afektivno obojena, zainteresovana i pristrasna fokalizacija, dok bi spoljašnja bila objektivna, neutralna, nezainteresovana. U romanu uglavnom imamo vidno emotivno obojenu vizuru s jedne strane, ili krajnju ravnodušnost prilikom posmatranja i predočavanja određenog događaja. Ovim oprečnostima uzrok je, u pravilu, emotivna neuravnoteženost fokalizatora-lika.

Rekao sam šta sam video, šta sam doživio. A da li sam umeo da vidim, jebem li mu mater? (Ivanović 1984: 167 - 168)

Na kraju, kako vidimo, lik u kome su objedinjene i figura pripovjedača i figura fokalizatora dovodi u pitanje svoj sud, svoju vizuru i svoje perceptivne sposobnosti, potvrđujući da je samo rekao šta je doživio i šta je vidio, ali da je to viđeno upitno jer ni sam ne zna da li je sve vidio i doživio na pravi način, ocijenio realno i korektno, prokomentarisao objektivno i bez prenagljenih zaključaka. Nama ostaje da sudimo poput samog naratora – da li je za osudu sve izrečeno, pa i ako je pogrešno, nakaradno, izobličeno, netačno, nemoralno? Da li je jedna neurotična osoba za rigorozne osude i prijekore, ili su od takvih pera podignuta?

ZAKLJUČAK

Narativni svijet *Crvenog kralja* je izrazito slojevit, a stepen učešća naratora u priči se razlikuje u odnosu na datu pripovjednu situaciju. Zoran Jugović, junak svoje priče, taj je koji pripovijeda; on opaža, posmatra, fokalizuje događaje i aranžira narativni svet *Crvenog kralja*.

Ako pripovjednu instancu narativnog svijeta *Crvenog kralja*, kako je to uobičajeno u naratološkim analizama, raslojimo na tri dijela (narator, lik, fokalizator) uočićemo da je ona sabrana u jednoj istoj jezičkoj kreaturi. Junak, pripovjedač, fokalizator istog su identiteta. Saznajni kapacitet fokalizatora *Crvenog kralja* ograničen je njegovom unutrašnjom vizurom, pa ono što pripovijedanje obilježava i čini specifičnim jeste subjektivan, nerijetko pristrasan, odnos prema ispričanom te redukovan kognitivni i etički vidokrug ove ‘trojedne’ funkcije, a sve to suštinski utiče na priču i njeno konstruisanje.

IZVOR

1. Ivanović, Ivan (1984), *Crveni kralj*, BIGZ, Beograd

LITERATURA

1. Bart, Roland (Roland Barthes) (1992), *Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova*, u: Vladimit Biti (ur.), *Suvremena teorija pripovijedanja*, Globus, Zagreb
2. Bal, Mike (2000), *Naratologija, teorija priče i pripovedanja*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd
3. Biti, Vladimir (1992), *Suvremena teorija pripovijedanja*, Globus, Zagreb
4. Veličković, Staniša (1985), *Elementi pripovedne proze*, Prosvetni pregled, Beograd
5. Gadamer, Hans Georg (1978), *Istina i metoda, osnovi filozofske hermeneutike*, IP "Veselin Masleša", Sarajevo
6. Ženet, Žerar (Gerard Genette) (1985), *Figure*, "Vuk Karadžić", Beograd
7. Jahn, Manfred (2018), *Narratology: A Guide to the Theory of Narrative*, English Department, University of Cologne, <http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.pdf> (dostupno on-line, preuzeto 13. 12. 2018.)
8. Kvas, Kornelije (2011), *Istina i poetika*, Akademska knjiga, Novi Sad
9. Marčetić, Adrijana (2004), *Figure pripovedanja*, Narodna knjiga - Alfa, Beograd
10. Milosavljević Milić, Snežana (2016), *Virtuelni narativ. Ogledi iz kognitivne naratologije*, Izdavačka knjižnjica Zorana Stanojevića, Sremski Karlovci - Novi Sad
11. Pekić, Borislav (2019), *Pismo Bore Pekića*, u: *Blic*, Pop i kultura, 5. mart, 2019., str 3.
12. Prins, Džerald (Gerald Prince) (2011), *Naratološki rečnik*, Službeni glasnik, Beograd
13. Rimon-Kenan, Šlomit (Shlomith Rimon-Kenan) (2007), *Narativna proza, savremena poetika*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd
14. Phelan, James, Peter J. Rabinowitz (2010), *Theory and interpretation of narrative*, The Ohio State university press, Columbs
15. Herman, David (2009), *Basic Elements of Narrative*, WILEY-BLACKWELL, A John Wiley & Sons, Ltd. Publication

18. <https://www.danas.rs/kultura/svaki-dobar-pisac-je-na-neki-nacin-u-opoziciji/>
19. <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/pisci-politika-i-lazi-knjige-koje-nisu-završile-u-plamenu-i-bunkeru.html?alphabet=1>
20. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:415663-Ivan-Ivanovic-Prolazio-sam-kao-u-Stradiji>
4. <https://www.blic.rs/kultura/drzava-nikako-da-me-prihvati/m6nlqkt>

THE RED NARRATOR: A NARRATOLOGICAL ANALYSIS OF IVAN IVANOVIC'S NOVEL *RED KING*

Summary

The stratification of the narrative world of the *Red King* is obvious and the degree of the narrator's involvement in the story varies with the given narrative situation. Zoran Jugovic is the character, the hero of his story, he is the one who narrates and he mostly remarks, observes, focalizes the events which constitute the narrative world of the *Red King*. If we divide the narrative instance of the narrative world of the *Red King* into three parts, we will notice that the primary element of the narrative system of the mentioned Romanesque realization is collected in one linguistic creation.

The hero, the narrator, the focalizer - they have the same identity, each segment has the same name. Therefore, Zoran Jugovic contains different narratological components - he is both the narrator and the hero, the character, the protagonist and the focalizer of the events. The noetic capacity of the *Red King* focalizer is limited by its internal vision since the narrative instance of this work is multilayered and brings together more narratological functions, their perceptual abilities are in line with the aforementioned. What characterizes this narrative and makes it specific is the subjective relation to the narrated, the partiality, the limited, the narrowed line of the perspective, and all mentioned significantly influences the story and its construction.

Key words: storytelling; narrator; narrative instance; narrative levels; focalization; focalizer; *Red King*; Ivan Ivanovic

Adresa autorice

Author's address

Birsena Džanković, Novi Pazar

Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu

birdzan988@gmail.com

